

„Ma ütlen teile, mis seal on: prillid, hommikumantel, kirjutuslaud...”

Uuenenud kultuuriloolised püsinäitused

Viimased 15 aastat on Eesti muuseumidele olnud soodne aeg. Paljud hooned ja ekspositsioonid on uuenenud ning muutunud atraktiivseteks elamuskeskusteks. Ettevalmistused muutusteks algasid muidugi varem. 2010. ja 2019. aasta võrdluses kasvab muuseumikülastuste arv ühe miljoni võrra, rohkem kui 3,5 miljoni külastuseni.¹ Isikumuuseumid, mis Eestis on peamiselt maja-, korter- või talumuuseumid, on selle valguses keerulises olukorras, nagu

¹ <https://www.stat.ee/et/uudised/pressiteade-2020-062>

on märkinud ka Tammsaare muuseumi ja Tallinna Kirjanduskeskuse kauane juht Maarja Vaino: „[Isiku]muuseumi ajalooline keskkond on ise justkui „ese”, mille väärtus seisneb tema terviklikkuses ja muutumatuses ning millele ei ole võimalik anda „ uut nägu”.”² Olukorda näitlikustab teiselt poolt pealkirjas ära toodud Tiit Hennoste ennustus oma reisikaaslastele, kes soovisid Krimmis Feodossias külastada Aleksander Grini muuseumi.³ Küllap osutub ennustus tõeks teistegi kirjanike muuseumide kohta üle maailma.

Iga uus püsinäitus tõmbab küll külastajaid, kuid selle uuendamine on kallid ja aeganõudev. Küsimuse all on pigem, kuidas tulevikus publikut hoida, milliseid sisulisi ning vormilisi vahendeid selleks kasutada.

² **M. Vaino**, Isikumuuseumi koosseis. – Muuseum 2010, nr 1 (27), lk 5.

³ **T. Hennoste**, Milleks meile kirjanike muuseumid? – Tartu Linnamuuseumi ettekandepäev „Milleks meile kirjanike muuseumid?” 22. III 2019. Vt <https://www.youtube.com/watch?v=4NEQcxxZhdY>

Oluliseks on muutunud muuseumi roll kogukonna nõustaja, harija, meelelahutaja ja mälu hoidjana. Vaino on märkinud, et kirjanikud, kellel on oma muuseum, elavad edasi.⁴ Eelkõige ongi selle taga muuseumide teaduslik ja kogukondadele suunatud tegevus, olgu konverents, kontsert, etendus, juubelisündmus, haridusprogramm, trükis jne. Muuseumi eri tegevused toimivad koos ning eesmärgiks võibki valida kogukonnakeskuseks olemise: Pärnus Ülejõel vanas koolimajas ja õues etendunud Jannseni ja Koidula elu ning loomingu ainelised lavastused on aidanud parandada Koidula muuseumi nähtavust ja kasvatada muuseumi tegemistes osalevat kogukonda. Nagu sedastas muuseumi juht Elmar Trink: külastaja ei satu mitte ekspositsiooni vaadates etendusele, vaid etendusele tülles ta külatab ka hea meelega näitust.⁵ Ent võib nõustuda Vainoga, et kirjanike muuseumide olemasolu on eelkõige kultuurilise eneseväärikuse küsimus ning seejuures ei ole edukuse mõõdupuuks külastatavus.⁶

Siiski võib ka isikumuseum püsinäitusele uut vormi otsida. Viimase kahe aasta jooksul on uuenenud mitu kirjainimeste majamuuseumi: renoveeritud hoone ja uue püsinäituse on avanud 2020. aasta suvel Pärnus Lydia Koidula muuseum ning 2021. aasta septembris Kurgjal Carl Robert Jakobsoni talumuuseum, 2022. aasta märtsis avas Tallinna Kirjanduskeskuse Eduard Vilde muuseum uuendatud püsinäituse. Kõik kolm muuseumi asutati vahetult

pärast Teist maailmasõda: Koidula muuseum 1945, Vilde muuseum 1946 ja Jakobsoni muuseum 1948. Seda aega on nimetatud järel-Eesti ajaks, kuigi kahtlemata järgiti tollalgi nõukogude kultuuripoliitika põhimõtteid. Toona oli omane konserveerida mingi olukord, mingi ajastu, mingi isiku igapäevane olmeline ümbrus ning muuta see monumendiks – markantseimaks näiteks klaaskasti või tarasse kängitsetud Lenini majakesed.⁷

Üldistavat sõna kolme muuseumi jaoks on keeruline leida. Nagu Jannsenit, ei peeta ka Jakobsoni kirjanikuks, kuigi ta tegi ilukirjanduslikke katsetusi. Eri-nevalt Koidula ja Vilde muuseumist ei kuulu Jakobsoni muuseum praegu Eesti kirjanike muuseumi koondavasse ühinguusse, ehkki ühingu üks asutajaid Kairi Tilga (Toomet) on kunagi seda kirjanikumuseumina määratlenud.⁸ Muuseum on samal ajal toimiv talu ühes loomade, põllu- ja karjamaaga ning selle põhisuund on eesti taluelu tutvustamine. Teisest küljest ei saa Jakobsoni puhul üle ega ümber Sakala väljaandmisest, isamaakõnedest, rahvahariduslikest väljaannetest ega kuumumisest Eesti Kirjameeste Seltsi, st kirjanduslikul väljal osalemisest. Peahoone uus püsinäitus „Carl Robert Jakobson – Eesti vaimupõllu ärataja”⁹ tugevdab sidet teistele kirjameestele ja -naistele pühendatud muuseumidega.

Märkimisväärseim uuendus on peahoone renoveerimine: üle naturaalselt hallide, osalt ka köpitsemist ootavate kõrvalhoonete kõrguv kuldkollane torniga häärber mõjub värskelt, kuid originaaltruult. Maja on taastatud, pidades silmas Jakobsoni enda visioone. Suursugune interjöö

⁴ **M. Vaino**, Millal tegelased surevad? Kirjanike muuseumid, mälu ja identiteet. – Tartu Linnamuuseumi ettekandepäev „Milleks meile kirjanike muuseumid?” 22. III 2019.

⁵ **E. Trink**, Koidula muuseum kogukonna keskusena. – Tartu Linnamuuseumi ettekandepäev „Milleks meile kirjanike muuseumid?” 22. III 2019.

⁶ **M. Vaino**, Isikumuseumi koosseis; Millal tegelased surevad?

⁷ Näiteks Sestroteksis, kuid neid leidub ka mujal. Vt <https://sestroteks.spb.ru/en/lenin-places.html>

⁸ **K. Toomet**, Pilk eesti kirjanike muuseumidele. – Muuseum 2010, nr 1 (27), lk 12.

⁹ Kuraator Ilze Salnaja-Värv.

jätab tänapäevase mulje, ehkki imiteerib algupärast ja siin-seal on nähtavale jäetud ajaloolisi kihte. Tänapäevasust võimendab ekraanikeskne, moodsa joonega kujundatud n-ö käed külge ekspositsioon, kus on pigem vähe esemeid, kuid palju teksti ja pildimaterjali, mida ise uurida ja avastada. Muuseumi soov on Jakobsoni kuvandit uuendada, küsides: „Kes ta siis oli – kas punkar, anarhist, kannataja või hoopis õpetaja ja enda loodud usu preester?”¹⁰ Kahel korral asuv püsinäitus on tubade vahel temaatiliselt jaotatud ja tutvustab ühelt poolt Jakobsoni isiklikku elu – perekonda, abikaasat, Kurgja talu ülesehitust ja elanikke –, teiselt poolt tema ühiskondlikku tegevust, eriti hariduse ja põllumajanduse suunal, ning Sakala väljaandmist. Suurde saali loodud ajateljel on Jakobsoni elu kõrvuti Eesti ja maailma sündmustega.

Teisel korral on ajalooliselt kujundatud abikaasa Juliele pühendatud tuba ning ajalehe toimetusest pärit mööbli n-ö Sakala tuba, kuigi kumbki pole algupärane ruum. Ainsana on originaalsisustusega esimese korruse kaminatuba. Esmapilgul mõjub värskest värvitud ruum pigem mööbli väljapanekuna kui suurmehe ja tema perekonna elu autentse avaldusena. Ekspositsioonis on tubade kommenteerimisest loobutud ja jäetud see audiogiidi hooleks, mis on ligipääsetav Numu mobiiliäpi kaudu. Paljudest välja pandud esemetest pole ka audiogiidis juttu. Sellest on kahju, sest nagu on märkinud Tilga: „Ese jutustab ja avab uusi uksi.”¹¹ Näiteks Sakala toas asuva väärispuidust ja lillornamendiga kaunistatud klaveri müüs Jakobson majanduslikus kitsikuses olles Väandra kohtumehele Mihkel Kallaspoolikule, kelle järglaste kaudu jõudis instrument hiljem

Kurgjale.¹² Rahanappuses müüdnud klaver jutustab Jakobsoni püüdlemisest suuremate sihtide poole: ehitada Kurgja näidistalu, anda välja rahvale olulist ajalehte.

Ekspositsiooni nähtav osa tugineb paljuski Jakobsoni, tema pere ja kaasaegsete tsitaatidele ning virtuaalselt või koopiatena välja pandud teostele, kirjadele jm, samal ajal kui suurmehe elu ja tegevuse peateemasid seletab põhjalikult lahti audiogiid. Häärberi ekspositsioon jääb mitme meediumi vahel jagamise tõttu fragmentaarseks, üksnes näituse põhjal Jakobsonist terviklikku pilti ei teki. Ekspositsiooni materjal kokku on külluslik. Karta on, et vähem motiveeritud muuseumikülastaja jaksab läbi lugeda ja kuulata vaid väikse osa pakutust. Vastukaaluks on muuseumi väliala koos taluloomade, õunaäia, vesiveski, Pärnu jõe ning palju muuga ehe ja elamuslik. Side suurmehega tekib pigem tema elu- ja surmaasemeks olnud sauna või aidas rippuvaid matusepärgi uudistades.

Selle taustal on tore lugeda Ea Janseni meenutust, kuidas ta Kurgjat külastades koos toonase direktoriga tõmbas Jakobsoni tütre voodi alt välja kartulikoti, milles avastas Jakobsonile saadetud seni tundmatud kirjad, peamiselt Sakala kaastööliselt, talumeestelt, käsitööliselt, kooliõpetajalt: „Kui ma neid kirju Kurgjal esimest korda lugesin, siis ma lausa nutsin – liigutusest selle ehtsuse üle, mis neist kirjadest õhkus.”¹³ Kirjad viidi kirjandusmuuseumisse, kus Jansen neid uurima asus, kuid sellist ehtsusest saadud liigutustunde võimalust saaks muuseum muulgi moel pakuda. Hennoste on samuti oluliseks pidanud kirjaniku elu avaldusi – ehedust, mis

¹⁰ <https://maaelumuuseumid.ee/c-r-jakobsoni-talumuuseum/c-r-jakobsoni-talumuuseumi-naitused/>

¹¹ K. Toomet, *Pilk eesti kirjanike muuseumidele*, lk 12.

¹² Klaveri lugu võib kuulda muuseumi veebilehel näitust tutvustavas videos.

¹³ M. Mikli, *Vestlus Ea Janseniga. – Kultuur ja rahvas. Mälestusteos Ea Jansenile*. Koost I. Põltsam-Jürjo, J. Kivimäe. Tartu: Rahvusarhiiv, 2021, lk 241.

võib väljenduda hoopis rohkem majamuuseumi köögis leiduvas kannus, millega kirjanik on oma teoseid luues kohvi valmistanud, kui n-ö kohustuslikus kirjutuslauas.¹⁴ Võib aru saada, miks Koidula muuseumi juht Elmar Trink elavnes Hennoste ehedusnõude peale: säilinud on vaid vähesed Koidulale ja tema perekonnale kuulunud esemed. Hennoste alternatiivne pakkumine oli külaskogemuse lavastamine. See pole tänapäeva museoloogias uudne võte, kuid nõuab tehnoloogilist lisapingutust.

Koidula muuseumi uue püsinäituse üks mõjuv joon ongi lavastuslikkus. Jannsenite perekond kolis Ülejõe koolimajja 1850. aastal. Koidula kasvas seal elades nooreks naiseks, avaldades esimesed kaastööd Perno Postimehes 1861. aastal, 1863. aastal koliti aga juba Tartusse. Koidula muuseumi ruumiplaan järgib Jannsenite-aegset tubade jaotust ning iga tuba avab pealtnäha väikese ekspositsiooni kaudu mõne Jannsenite elu ja sellega seotud ühiskondliku arengu aspekti. Ka Koidula muuseumi ekspositsiooni materjalid on jagatud eri meediumide vahel, kuid vastupidiselt Kurgja häärberile. Nii-öelda suur lugu, sh põhilised elu- ja kultuuriloolised faktid on klassikalisel piltidega seinateks-til, ent selle kõrval on tubades puutetundlikud ekraanid, kus võib süveneda lisa- ja allikmaterjalidesse. Maja keskmes on koolituba, Jannseni töökoht 13 aasta vältel. Sarnaseid koolitube leiab mujaltki. Siiski on Ülejõel loodud isikupäraseid detaile, mis põhinevad Koidula meenutusel, nagu rohelisteks värvitud aknaruudud, et õpettööd ei häiriks postimaantee sabin.

Jannseni töötuba (kirjutuslaud!) käsitleb eesti ajakirjanduse sündi, söögituba ajastukohaselt kaetud lauaga puudutab Jannsenite kodust elu ja tutvustab sugu-

puud. Viimane jätkub lastetoa seintel, kus jõuab välja perekonna praeguste esinajateni – see on uudne info. Lastetoa välja-panek puudutab üldisemalt Koidula kirjanikuks kujunemist, luuleloomingut (sh ka mõjutajaid) ning poetessi suhteid Kreutzwaldiga. Külalistetuba tutvustab Jannsenite hilisemat elu pärast Pärnut, sh ärkamisaja sündmusi. Suur osa märksõnu, nagu laulupidu, rahvuslik liikumine ja selle lõhenemine, süüdistused Jannseni müüdavuses, Koidula kolimine välismaale, eesti teatri sünd, Eesti Postimehe väljaandmine, Soomes käik jne, on surutud suhteliselt väikesele alale. Jannsenite puhul keerulist ja põnevat autorsuse teemat eraldi käsitletud pole, ent tähelepanelik külastaja leiab selle kohta viiteid: välja on pandud koidulaulikule kuulunud saksakeelne luulekogu tema oma käega allajoonitud värssidega, mille eestikeelne mugandus on näha seinal; isa töölaual on väljas Johan Jannseni nime all ilmunud Koidula proosateosed „Juudit ehk Jamaika saare viimased maroonlased” ja „Peruamaa viimane inka”.

Läbi vana koolimaja liikudes saab omal kombel tutvuda Jannseni ja Koidulaga isiklikult: selleks ongi kasutatud lavastamise ning tehnoloogia abi. Igas toas on võimalus valida kuulamiseks väljavõtteid Jannseni ja Koidula artiklitest, kirjadest, mälestustest n-ö nende enda suu läbi, näitlejate Peeter Tammearu ja Kaili Viidase esitatuna. Kuulda saab nii perekonna rõõmudest (pannkookide küpsetamine) kui ka muredest (õdede-vendade vaheline tüli, Jannseni halvenev tervis). Näituse kulminatsioon on väikeses magamistoas, mille kujundus matkib Koidula Kroonlinna haigetuba ja mis pakub kuulamiseks-vaatamiseks materjale Koidula kohta pärast tema surma (ümbermatmine, Eesti kroon). Seinal on suur Koidula. Mitte pelgalt portree: hämaras toakeses on poetesilt raske silmi saada, kui õigele nupule vajutades esitab ta oma viimase, testament-

¹⁴ T. Hennoste, Milleks meile kirjanike muuseumid?

liku luuletuse „Enne surma – Eestimaale”. Mis sest, et animeeritult ja teise suu läbi – Koidula muutub näituse lõpuks justkui elavaks ja tundvaks naiseks. Kuigi Ülejõel pole Jannsenite-aegne interjäär säilinud, on muuseum loonud usutava atmosfääri, kus võib ette kujutada papa Jannsenit ja neiuas Lydiat toimetamas. Väike osa neist on ka päriselt kohal, nimelt on välja pandud nende juuksesalgud.¹⁵

Nõukogude ajal, kui Jannsen oli põlu all, teda ei afišeeritud, nt 1960. aasta Koidula muuseumi juhis on teda käsitletud ülinapilt, mainides ära vaid Koidula elu koha pealt möödapääsmatut faktid.¹⁶ XXI sajandil on käsitus muutunud, eelkõige tänu Malle Salupere ja Mart Laari tööle. Muuseum, mille praegune püsinäitus käsitleb Jannsenit ja Koidulat läbipõimunult, nagu nende elu oligi, võiks astuda sümboolse sammu ning võtta ametlikult kasutusele nime Koidula ja Jannseni muuseum. Muide, nimesilt on juba paigas: see installeeriti Flo Kasearu¹⁷ EV 100 „Kunstnikud kogudes” projekti näituse ajal. Laiemas eesti kultuuriteadvuses aitaks selline käik Jannseni rehabiliteerimisele kindlasti kaasa.

Ruumipuudus seab püsinäitustele oma piiri ning kommentaari kokkusurutus on näha ka Vilde muuseumis, sest „[---] muuseumi peamine väärtus seisneb ajaloolises korteris, kus asuvad originaalesemed ning ehe interjäär”¹⁸, mis ei jäta palju mängu-

ruumi. Võrreldes kahe eespool tutvustatuga on püsinäituses toimunud muudatused tagasihoidlikud, isegi konservatiivsed. Teine teisel pool fuajeed asetsevasse toakesse loodud ekspositsioon „Igaüks tahab minust osa saada”¹⁹ jaguneb kaheks: Vilde avalik ning isiklik elu. Avaliku elu all tutvustatakse Vildet kui kirjanikku ja ühiskondlikku tegelast, tema suhteid teiste kirjanikega ning kirjanduslikku pärandit, eraldi teatriteemat. Selle kuvandi osa oli ka väljapeetud välimus, mida vitriinis esindavad kirjaniku šikid aksessuaarid. Kuid isegi nii väikses ruumis ei puudu tänapäevasele ekspositsioonile omased kaasavad ja nutikad lahendused: külastaja saab Vilde ja valitud eesti kirjanikega mõtteliselt seljad kokku panna ning mõõta, kuhu ta tillukese Ellen Niidu ja sihvaka August Gailiti vahel paigutub. Põrandast pealaeni stendidel on teksti tihedalt. Siia-sinna on poetatud mõni anekdootlik seik, mis ühelt poolt viitab Vildele kui naljamehele, teisalt rõhutab, et muuseum tahab kõnetada laia huviliste ringi. Jakobsoni ja Koidula muuseumide tõsise, isegi pühalik tooniga võrreldes on Vilde näitus kergem, humoorikam. Kindlasti väärib vaatamist muuseumi maskoti ehk kirjaniku punase soki perspektiivist meeelahutuslikult jutustatud Romulus Tituse karikatuuridel põhinev Vilde eluloo animatsioon.²⁰ Kes otsib, leiab korterist üles ka kuulsa soki.

Isikliku elu toakeses puudutatakse Vilde haridusteed, tema elu tähenduslikke kohti ning Vilde eri aegade südamedaame Marie Underit, Antonie Gronau-Vildet ja Rahel Uschmarowit, kelle piltide vahel Vilde virtuaalselt pendeldab, olles kord noor ja nägus, kord eakas. Eduardi teisele abikaasale on pühendatud eraldi seinatekst „Linda Jürmann – ainus tõeline sõber”.

¹⁹ Tekst Maarja Vaino, kujundaja Mae Kivilo.

²⁰ Teksti autor Mari Vapper, animatsiooni autorid Sten Reemer, Raido Pedak, teksti lugeja Tõnu Oja.

¹⁵ Koidula kihara tähendusväljast on kirjutanud **K. Palginõmm**, Koidula juuksed ja Goethe ema kakaoassid. – Sirp 30. X 2020.

¹⁶ Lydia Koidula memoriaalmuuseum. Pärnu: Pärnu rajoonidevaheline koduloomuuseum, 1960.

¹⁷ Flo Kasearu enda majamuuseumi Tallinnas Pelgulinnas võib pidada Eesti kõige autentsemaks isikumuuseumiks, kuna kunstnik elab seal sees.

¹⁸ <https://kirjanduskeskus.ee/eduard-vilde-sunnipaeval-avatakse-muuseumi-uus-pusinaitus/>

Võib küsida, kas abielupaari korterist loodud muuseumis poleks saanud tekitada Linda Jürmann-Vildele päris oma nurgakest. Mitte et temast muuseumis juttu poleks: pilte, esemeid või infokilde tema kohta leiab pea igast teisestki toast. Kuid Linda lugu väärib rohkem jutustamist kui vaid läbi abikaasa elu. Seda enam, et muuseum juba tegi selles suunas sammu 2021. aasta algul, kui Linda 140. sünniaastapäeva puhul oli ajutiselt üleval Liina Siibi kureeritud näitus „Linda Vilde muuseum”.²¹

Summutava vaipkattega hubaste, info-rohkete stendinäituse tubade kõrval mõjuvad ajaloolised parkettpõrandaga saal ja söögituba isegi lagedana, korteri skandi-naavialikku lihtsust ja modernsust ei varjuta miski, juba varasemalt installeeritud tagasihoidlikele muuseumlikele metatekstidele pole lisa loodud. Rohkem kui suu-

rest kirjanikust räägib ekspositsioon loo Vildest kui eurooplasest ja moodsast inimesest, kes kandis väljapeetud ülikondi, reisis, tundis huvi ühiskonna vastu, suhtles, seikles armumaaailmas. See kajastub muu hulgas näitusel tema loomingut tutvustavates märksõnades *õiglus ja ebaõiglus, linn, raha, naiskarakterid ja kunstnik* ning tege- lastes, nagu Vestmann – „ärimees”, Eeva Marland – „kunstimaitsega naine”, Mari Prillup – „isepäine naistegelane”.

Lehitsedes kolme muuseumi kuue- kümne aasta taguste püsinäituste juhte, torkab silma palju asju, mida näeb ka praegustes ekspositsioonides. Muuseumid on aastate jooksul oma hoolde usaldatud artefakti, memoriaalset keskkonda ühes selle juurde kuuluvate esemetega hästi hoidnud ja säilitanud. Isikumuseumid muutuvad aeglaselt, väärikalt ja kaalutle- tult ega torma üldises uuenduste voos.

VIVIAN SIIRMAN

²¹ Vt **E.-M. Talivee**, Linda Jürmann-Vilde elu- kaare peegeldus. – Keel ja Kirjandus 2021, nr 4, lk 364–367.